

Արդ, եթէ բնթերցողը ախորժի եւ նամ առնէ ասկից, կը խնդրեմ որ «Նայր մարտով մը յիշէ զիս ու ծնողքս ու բուրբ իմ ազգականներս :

Մնա՛մ ամենախոնարհ սարուկ ծառայ

ԶԱՎԱՐԻԱ ՄԱՐԳԱՐ ԽՕՃՆԵՏ ԵՐԵՒԱՆԵՍԻ

ԳՈՐԾԻ ՄԱՐԴԻԿ

ՊՈՒՍԱԿԱՆ ԲԱՐՊԵՐ

Բ .

Շար . (*)

—Պատարձ սո ես , երթա՛նք :

Արդէն կու լեանի ձայնն էր որ կը հնչէր սանդղակիս գլխէն՝ Մարտիրոս ազային ուղղում :

Կերմերեան Մարկոս էֆէնտիին պիտի երթային միասին :

Մարտիրոս աղա անմիջապէս վար իջաւ : Սեւ բրտէնկոթ ձառն էր ու ճերմակ փողկապ դրած Կուլեան ըսած էր իրեն որ շաբաթ դիշերը Մարկոս էֆէնտիին ընդունելու թեան դիշերն էր եւ հետեւաբար Բերայի բոլոր հայկական բարձր դասը . հոն զուժարուած պիտի ըլլար : Այս պատճառաւ Մարտիրոս աղա գրեթէ ժամ մը զրհեր էր իր արուստարդին : Այս այցելութիւնը թէեւ անհունապէս կը գգուէր իր անձնասիրութիւնը, այսու հանդեպ կը յուզէր ու կը յուսաբեցնէր զինքը : Պիտիս հաստատուելէն ի վեր դեռ առիթ չէր ունեցած մտերմական յարաբերութիւններ հաստատելու հայ վաճառական աղնուաչուքներու հետ, եւ ատուջին նիւսմը , զոր նոյն իրիկուներ պիտի ունենար պիտակ մը երկիւղով կը լեցընէր զինքը : Կը վախնար որ իր գաւառացիի կոչուութիւնը չափազանց աչքի զարնող հակապատկեր մը չձեւացնէր նրբացած , եւ բուպականացած, Մանչէսթըրը տեսած այդ աղնուական վաճառականներուն քով : Վրաս խնդրացնելը ամչնափ հողք չէր, որչափ ատկէ առաջ գալիք նիւթական միասը . որովհետեւ եթէ այդ անեւարական կը-

րասպարակի մարդիկը գէջ դադարար կազմէին իր վրայ , կրնար վնասաբեր ըլլալ իր գործաւանութիւններուն :

Եր Արսէն Կուլեանի նովնաւորութեամբ երեւցաւ Մարկոս էֆէնտիին ընդունելութեան սրահի սեմին վրայ, հեւրերուն մեծադոյն մասը եկած էր արդէն : Հոն ժողովուած էին հայ աղնուականութեան ամենէն փայլուն ներկայածացուցիչները . որոնց անուան եթէ ոչ Կոթայի դոնէ Ս. Փրկչի օրացոյցին մէջ տարիներ է վեր կը փայլէր :

Մարտիրոս աղա տառամեակ կանգ առաւ դրան առջև : Ինչպէ՛ս պիտի բարեւէր , ինչպէ՛ս պիտի բարեւէին զինքը , պիտի հասկնա՞ր անոնց խօսած հայերէնը , պիտի կրնա՞ր նրբաձեւուած մեծարանքներն եւ ողջոյնները փոխանակելուանց մեղանշելու , առանց անճարակութիւն մը ընելու եւ ամենուս ծիծաղը իր վրայ հրաւիրելու . . .

—Մտի՛ր, աղբար, փսփսաց քովէն Կուլեան որ քիթը խնկելու համարպահ մը նախասնեակին մէջ դադար առնելէ ետքը եկեր միացեր էր իրեն :

Այս միջի խօսքին աղքեցութեամբ գաւառացին չորս քայլ դեպ ի առաջ փացած էր եւ հաւանորէն իր յատաջխաղացութիւնը պիտի շարունակէր յոն անանդանդիկ արգելքի մը առջև, որ էր բնկուղեիէ կլոր սղանմը, կենալու շատիպուէր :

Հիւրերը աներես ուշադրութեամբ կը դիտէին նորիկը որուն գալուստը արդէն ծանուցած էր Մարկոս էֆէնտիին Կուլեան, Մարտիրոս աղային ետեւէն , ներկաներուն աչքի ռւչիմ թթթումներ կ'ուղղէր որոնք կրնային օտ կերպ թարգմանուիլ . Ա՛հա աստիկ այն սպարպետորդն ամբողջ որ իր մայրը իրբև սպասուէին ձրիաբար թարգմտուաւ :» Մարկոս էֆէնտի այդ միմտական ներկայացումին վրայ աւելցուց իր բարձրաձայն ներկայացումը .

—Իշտէ մեր Մարտիրոս աղան է . . . Մարկոս պըլըքեան . . . իշտէ սա է :

Այս սպնուաչուքական ներկայացումը թէեւ քիչ մը անախկնալ եւ տարօրինակ երեւցաւ Մարտիրոս ազային, բայց գծրձ չնայա : Ընդհակառակն քաղաքակրթուեցաւ օրը դոնիկ ու ամարդիկ պատուասիրութիւնէն աչ լլխով բարեւ տալէ ետքը ներկաներուն , տան տիրոջ զարծաւ եւ ըսաւ , վստահ , գրեթէ տրեական ձայնով մը .

(*) Տես «Առնհիտ» Բ. տարի, ԹԵՎ 9 - 10 - 11

— Իմ անունս՝ տու իր , աղէկ ամա , սա է-
ֆէնսիներուն ո՛վ ըլլաւ չըսիր ինծի :

— Մարիոս էֆէնտի , քա մեր անունն ալ
չըսե՞՛մ . . . մարդ հաս ունի , ասանկ ներկա-
սե՛մ ո՛վ ըլլալ , գոչը զէպի քառասունը ինը
մազոցով օրորող մը որուն իրականութեան
ակներեւ ապացոյցը իր շքազգեպան էր միայն :

— Մէյ մը մարդուն տեղ մը ցուցուցէ՛ք ,
նասի , ներկայացում մերկայայում ետքէն
կ' ընէք , դիտել տուաւ ուրիշ մը :

— Եստէ՛ , Մարտիրոս աղա , սանկ նստէ :

Մարտիրոս աղա նստաւ . . . Իր վարսուսմները
ըտրորովին փարատած էին եւ ա՛լ վախ չունէր
իր գաւառացիի անտաշութենէն : Թոսակցու-
թիւնը սկսաւ , ու քանի յարունակուեցաւ , Մար-
տիրոս աղա հետզհետէ իր աշխէն առջեւ սկսաւ
մծծնալ : Հիմա կը տեսնար որ այժ «ազնուա-
կան»ները , ժոյր «ազնուաշուք»ները , այդ
բարձր գաս»ի մարդիկը իրենց լեզուով վարք-
ուբարքով , ձեւերով ու խօսակցութեամբ
չատ տուելի վար էին իրմէ :

Այս առաջին երեկոյթէն ետքը Մարտիրոս
աղան մշտական այցելուն եղաւ Կե ռմբեսա-
նինց ու անոնց միջոցաւ հետզհետէ իր ծանօթ-
ներուն ասանանը ընդարձակցած մինչեւ Օրթոթ-
էճօյ : Հազրէկ երկու ամիս անցած ալ զրեթէ
ամէն տուն կը մտնար ու ամէն տեղ թեւա-
բաց կ'ընդունուէր : Երկու ամսուան շփումը
այդ վաճառականներուն կետ բաւական եղար
էր զինքը անոնց ստտիճանին կատարելապէս
հաւասարցնելու եւ ազնուաշուքեան դաստի-
արակութեան մասին իր ունեցած պակասները
լրացնելու . . . մասնաւոր որ կենդողալտու-
թեան ու բարեկրթութեան անյաթելի գտնի-
վիր մը մաղցելու պէտք չէր ունեցած ասոր
համար , այլ ընդհակառակն դիւրին զլորտկում
ղէպ ի ասկերասան ու անկիրթ վարժուճքե-
րով եւ ձեւերու մէջ : Հիմազի գաւառացիի մա-
քուր հայերէնին տեղ տանկխառն գոտիի
բացատրութիւններով պաճուճեալ լեզու մը
կը խօսէր . . . իր գտնուած նոր միջավայրին սո-
վորական եղող հայոյնաշնորհն ու յիշոցները
պարտուպատած սեղից դորձածելու մասին
ցոյց կուտար դարմանալի տազանց մը որ կը
մասնէր իր մէջ ծածկուած յորովայնէ ընտրեալ
բարձր գասի ազնուաշուք . . . բոքերի մէջ զրե-
թէ երկիւզակի համամտութիւններ ստեր էր
իր ճարպիկութիւնը , եւ կոչու ու լղրճուկ կա-
փակներու մէջ կը մրցէր արդէն Օրթոթէճօյի

ազնուականներէն Յովնան գէշի հետ որուն
հաւասարող դժուար էր գտնել :

— Քա բէք շիրին մարդ է , կ'ըսէր օրիորդ Հո-
ռոփիկ , ամէն անգամ որ Մարտիրոս աղայի
խօսքը բացուէր , իլլէ քել մը խըզմիշ ըլլալ
տէ լեզուն աւրէ նէ՛ : չլտուած քիւֆուրներ
կ'ընէ կոր . . . է՛յ ալ ամենքս ա՛լ կը նաթիւրք
կոր :

Օրիորդ Հոռոփիկը հայոյնաշնորհով «ճաթե-
ցնել» , ինք որ քառասունընէնից տարիէ ի վեր
ամէն տեսակները լսեր , գործածեր ու ա՛լ յափ-
բացած՝ հիասթափ եղեր էր , անվիճելի կերպով
ցոյց կուտար Մարտիրոս աղային գերազան-
ցութիւնը :

Երայի աշխարհիկ բարձր կեանքին մէջ
գտած այս յաջողութիւնները , ասանց գինովցը-
նելու Մարտիրոս աղան , գաղափարներուն մէջ
յեղաշրջում մը յառաջ բերին : Ինք որ պոսե-
ցի աղջկան հետ ամուսնացաւ խորհուրդէն
կը սարսափէր , սկսաւ շատ բնական , նոյն իսկ
իրեն համար միակ հնարաւորը նկատել այդ
տեսակ ամուսնութիւն մը : Իր այրիութեան
պարագան շատերը չէին գիտեր եւ ընդհանրա-
պէս զինքը անուրի կը կարծէին Շատ ծնողներ
արդէն յոյսեր կր տածէին Մարտիրոս աղան
իրենց փեսայ ունենայու , եւ աղջիկներն ալ
այդ պատահականութեան կը նայէին գաւառա-
ցիին նկատմամբ խիստ նպաստաւոր հայ-
եացողով : Ամէն զոցած տեղերը Մարզպըջքեան
միւննոյն խօսքն էր որ կը լսեր մայրերուն
բերէնէն .

— Քեզ կարգենք , Մարտիրոս աղա , տուն տեղ
ըլլաս , քիչ մըն ալ մենք քեզի գանք ուտենք
խմենք :

— Հասպա , հասպա , ասանկ բան կ'ըլլա՞յ , միշտ
մերին անուշները , պիտքերիներ կ'ուտես ,
խահուճնիս , յայրենիս , լքսիբնիս կը խմես ,
դուն տուն չես նիս քի մենք ալ քեզի գանք . . .
Արսէն Կուլեանը զարձար զլեւերուս :

— Ձաթը էրիկ մարդ ըսածդ կարգուելու է .
եւ չէ նէ՛՝ գիտես քի հիշ համ հոտ չու՛նի . . .
սակէ զատ , աղւոր կնիկ մը թեւզ առած տեղ մը
երթաս նե՛՝ քեզ ուրիշ կերպ կ'ընդունին :

Մարտիրոս աղա հաւանութեան խօսքերով
մտիկ կ'ընէր այս կատակախառն մատուցում-
ներուն . . . միայն աստե՛ն աստե՛ն կեղծ համատու-
թեամբ ու վննիրտութեամբ զրեւել կուտար :

— Աղէկ , բայց եւ կոչու գաւառացի մըն եմ ,
պոսեցի փափուկ աղջիկ մը ինծի հետ կրնա՞յ
սպրել :

Մայրերու լէզնը կը պատասխանէր .

—Մարտիրոս աղա, առ ի՞նչ խօսք է ինչո՞ւ . կոչտ ըլլա՞ս . գաւառացին ի՞նչ է , պորտեցին ի՞նչ . . . հէ՛մ մի՛ կարծիր քի պորտեցի աղջիկներն ալ անանկ փափուկ կ'ըլլան : Մենք զեղի թօրուիւր հաստ աղջիկ մը գտանաք տէ՛նայէ՛ :

Մայրերու փութկոտութիւնն ու հանձոյակատարութիւնը հոս կանգ չէր առնիր : Գիտնալով որ զաւատացիին միակ ու յետին առարկութիւնն էր , այդ արմատացած գաղափարը բանալու կը ջանային միանայնութեամբ : Եւ որպէս զի իրենց պատշաճազականը ընդհանուր խօսքերու տարտամութեան մէջ իր զօրութիւնը չկորսնայէր , խօսքերինն կը մասնանաւորէին , օրինակներով , յատուկ անուններով կը հաստատէին իրենց պայցոյցները :

—Մարտիրոս աղա , ինչո՞ւ ատանկ կ'ըսես , կերմերեաննց աղջիկը այժի՛ք առջեւ բեր , ծծե՛ր մը ունի՛ քի , նաֆայի փորթուգալ կը չընանի :

—Քա հապա Տիրանեաննց Ջարուկը , պալտը մը ունի քի՛ նա՛ . . . Վրոյնն հիչ չես ըսեր Անցած օր բազմիքը տեսայ զարմացայ :

Ու բարակներէն կ'անցնէին ներկայներուն . ամէն մայր իր աղջկան առաւելութիւնները , հրապոյրը , դիտացնուութիւնը մէջտեղ կը դնէր : Սիծերու , թեւերու , սրունքներու , երանքներու , կուրծքերու , մէջքերու եւ իրաններու երեւակայական ցուցահանդէս մը յայտատահանք մը կը պատճառէր Մարտիրոսը քեանին :

Իրոյդ այս անդու անդադար թեւադրանքներն իր յետին վարա՛ւումները ցրուեցին եւ ա՛լ որոշեց ամուսնանալ , իր ընտրութիւնը ըրած էր արդէն այն օրէն ի վեր ուր պորտեցի աղջկայ մը հետ ամուսնանալու զաղափարին սկսած էր ծայրիլ :

Իր ընտրիկն էր Սաթեհիկ կերմերեանը , որուն մեծկակ օժիտը , զործնական ոգին , լրջութիւնը եւ ֆիզիքական կազմութիւնը զնահատած էր առջի վայրկեանէն իսկ : Միայն թէ , հակառակ Մարկոս էֆէնտի տան մէջ դասած սիրալիւր ընդունելութեան , ու եւ է ուղղակի կամ անուղղակի առաջարկ մը չէր եղած զիւրը փեսացնելու մասին :

Բաւական ասեմ այդ տեսակ զիմուծի մը ի դուր սպասելէ ետքը խորհեցաւ առաջին քայլը

ինք առնել , ննդիրը բաւական փափուկ էր . կրնար մերժումի մը հանդիպել եւ առով խանգարել Մարկոս էֆէնտի հետ մշակած յարաբերութիւնը որմէ՛ առեւտրակա՞ն օգուտանքը զաղել կը յուսար : Այս պատճառաւ լուազոյն համարեց գործ յանձնել Երբորդի մը որ իբրեւ երկու կողմանց բարեկամ ներկայանար եւ իբր թէ ինքնաբերաբար՝ կերմերեաննց բերանը փնտռէր այդ տեսակ խնամութեան մը իրադրո՞ման մասին , Երկար ժամանակի պէտք չունեցաւ այդ պաշտօնը կատարելիք մարդը գտնելու համար : Լսած էր թէ Արսէն Կուլեան իր շատ մը շիլ գործերուն հետ ամուսնութեան միջնորդի դերն ալ կը կատարէր : Ուղղակի գնաց զինքը գտաւ ու խօսքը բացաւ :

Արսէն Կուլեանի պատասխանը եղաւ ինչ որ պէտք էր ըլլալ :

— Ես առ գործը կը յալողցնեմ , բայց ինձի ի՞նչ պիտի տաս :

Սակարկութեան ըրին , որուն համեմատ գործը յալողած ասեմ յիսուն ոսկի պիտի ստանար Արսէն էֆէնտի :

Շարաթը չբոլորած Մարտիրոս աղա ընդունեցաւ իր բարեկամին այցելութիւնը :

—Այժը լոյս , դործը կարգին է , եղաւ մեջնորդին առաջին խօսքը :

Միայն թէ բերած պատասխանը վերջնական չէր , Ամուսնութեան սկզբունքը ընդունուած էր , սակայն Մարկոս էֆէնտի հարկ տեսած էր հաւանութիւնը տալէ առաջ որոշ տեղեկութիւններ ունենալ Մարտիրոսը քեանի նրութեան վիճակին ու առեւտրական զործունէութեանը վրայ :

—Թող հարցնէ փնտռէ , պատասխանեց Մարտիրոս աղա իր միջնորդին վստահ կերպով , զործս մէջտեղ է եւ ծածկելիք բան մը չունիմ :

Եւ իրաւամբ զաւառացիին դործն ու նրութեան վիճակը բարդաւածելու ճամբու մէջ էին , այնպէս որ Մարկոս էֆէնտի ամէն կողմէն զոհացուցիչ տեղեկութիւններ միայն զաղեց :

Թէեւ ամէն զգուշական միջոց ձեռք առած էին կերմերեանք իրենց աղջկան ամուսնութեան խնդիրը ծածուկ պահելու համար վերջնական որոշումէն առաջ , այնուհանդերձ իրենց ծանօթները կուսած էին ամէն բան եւ զեռ Մարկոս էֆէնտի իր շնորհութիւնները չաւարտած , ամբողջ ինքա իմացած էր Կուլեանի նոր միջնորդութեան պաշտօնը :

Առտու մը կանուխ երբ Ս. Երրորդութեան աւագերէցը, Տ. Մկրտիչ Յովհաննէսեան, բանկալը մտաւ, լուրը մինչեւ ժամկոչին ու բարպային ականջը հասած էր :

— Մարկոս էֆէնտիք աղբիւն ալ կը կարգուի կոր Մարըպըլըքեանի հետ, ըսաւ բարպայանը խօսքը աւագերէցին ուղղելով :

— Ի՞նչ կ'ըսես, գոչեց Տ. Մկրտիչ զարմացած :

Տէր Մկրտիչ Յովհաննէսեան Մարկոս աղայի տաներէցն էր. երկու շարաթ առաջ Ռոտոթօ'ի Ծննդալալըք գացած էր եւ առջի իրիկունը վերադարձած էր Պոլիս, հետեւաբար զեռ ժամանակ չէր ունեցած տեղեկանալու օրուան լուրերուն :

Այս լուրը անհաճոյ անակնկալ մը եղաւ իրեն համար, միշտ ենթադրած էր որ Սաթենիկի ամուսնութիւնը իր ձեռքով պիտի կատարուի ու ինք պիտի ստանայ միջնորդչէքը, եւ ահա որքը փխած էր ձեռքէն :

— Եղաւ լինցա՞ւ, նշանը տուի՞ն, հարցուց ձայնով մը զոր կը ջանար անտարբեր ցոյց տալ :

— Լինցածի պէս բան մըն է... զորքը եփողն ալ կուրեանն է :

— Կուրեան... Ասիկա լատի մը պէս իջաւ Տ. Մկրտիչի գլխուն :

ԵՐՈՒԱՆԻ ՕՏԵԱՆ

(Շարունակելի)

ՊԱՏՃԱՍՏՈՒՄԻՆԵՆԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ
ԲԱՐՍՅԱԿԱՆԻ ՄԷՋ

— 00 —

Պատճառորականութեան մասին մեր առաջին յօդուածին մէջ (1) ասացուցինք թէ մտաւորական, բարոյական, մէկ խօսքով՝ հոգեբանական բոլոր երեւոյթները կը հպատակին այն տիեզերական օրէնքներուն որոնք կ'իշխեն ուրիշ ծանօթ ասի՞ն կարգի երեւոյթներու : Գիտենք թէ չկայ ո եւ է հոգեբանական իրողութիւն մը որ չունենայ իր առաւել կամ նուազ բացայայտ պատճառը եւ որ մատուցած ըլլայ կամայական ուժի մը անկախ քմահաճոյքին : Այս յօդուածին մէջ պիտի զննենք թէ ինչ հետեւանքներ ունի այդ վարդապետութիւնը բարոյականի սահմաններուն մէջ :

Շատ իմաստասէրներ, պաշտպան աղատակամութեան, չկարենալով հերքել պատճառորակ-

(*) Տես Անտիֆոն, Ա. տարի, Թիւ. 8, 9-10

կանութեան գիտական ամուր հիմքերու վրան հաստատուած փաստերը, ուղած են զայն գնահատիկ (déprécier) ամենամեծ թերութիւնները գտնելով անոր կիրարկութիւններուն մէջ :

Նախ եւ առաջ պէտք է ըսել թէ գիտական ճշմարտութիւն մը կարելի չէ իր աղբիւնքներէն դատել՝ կարելի չէ դատապարտել կամ անընդունելի նկատել զայն՝ անոր վնասարեք կամ իրեւն այն համարուած հետեւանքներուն վրայ հիմնուելով միայն : Ի՞նչ կ'ըսէր քնադէտ մը, եթէ չուզէինք ընդունիլ ըլեքտրականութեան գոյութիւնը, որովհետեւ կայծակը՝ որ անոր շտապիլի մէկ արդիւնքն է, մեծ ազդեցնի յոսանջ՝ մեզ գրէր : Ի՞նչ պարզապէս տղէտ կամ յիմար պիտի նկատէր : Արդարեւ, մեր կազմը, մեր գիտականութիւնը ոչ մէկ կերպով չի կրնար ազդել քնական կամ բարոյական աշխարհի ճշմարտութիւններուն վրայ եւ զանոնք բարեկրօնել : Այդ աղբիւնքներու օգտակարութիւնը կամ վնասակարութիւնը յարաբերական բաներ են, մարդկային անմուկ շահերուն սեռայէտով միայն նշանակութիւն ունին : Գիտութիւնը անհնապէս զերիկել է այդզեղեղանաբար նկատողութիւններէն, եւ զայն կարելի է ներկայացնել անողք, անմատչելի եւ անկարելի մօր մը պատկերով, մայր մը որ նոյն սիրով կը սիրէ, նոյն զորովով, նոյն խանդալատանքով կը շքապատէ իր արգանքին բոլոր պտուղները անխորաքար, ինչ որ ալ ըլլայ իր սօքին առջեւ սողացող մարդկութեան զնահատութիւնը անոնց իւրաքանչիւրին նկատմամբ : Սակայն այսու հանդերձ, մեր այս յօդուածով նոյն պիտի տանք թէ այդ վնասարեք արդիւնքները յաջող չեղանք չեղանկներու մտքին մէջ միայն գոտութիւն ունեցած են, թէ ընդհակառակն այդ մեծ ճշմարտութեան, այդ փրկաւէտ վարդապետութեան արդիւնքը ուրիշ բան չէ բայց թի՛ք ամենամեծ բարեբանե՛ք՝ բարոյականի տեսակետով :

Մի առ մի յիշատակենք պատճառորականութեան հակառակորդներուն առարկութիւնները, վերլուծենք զանոնք՝ եւ անոնց ունայնութիւնը իսկին հերեւան պիտի գայ :

Նախ եւ առաջ, ի՞նչ պէտք է ըմբռնել «բարոյական» բառով : Թերեւս այս հարցումը բոլորովին որոյշական պիտի թուի մեր ընթերցողներուն, սակայն եւ այնպէս հարկիւն է որ անոր նշանակութեանը մասին բացարձակապէս համամիտ ըլլան մեզի : Երբքչ ոչ ի կարեւորն ենք աղէկ հասկնալ զիրար : Այս ճշդութեւ հարկաւոր է մանաւանդ որովհետեւ մեր հակառակորդները մեզմէ բոլորովին տարբեր կերպով կ'ըմբռնեն բարոյականը :